

Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)

Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία

ΑΝΤΩΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.681](https://doi.org/10.12681/mnimon.681)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Α. (1998). Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία. *Μνήμων*, 20, 297-299. <https://doi.org/10.12681/mnimon.681>

ο Βλαχογιάννης το μύθο του κρυφού σχολείου και στον τρόπο που τον χειρίζεται ο ίδιος. Αν δηλαδή ο Βλαχογιάννης τον αναίρει λογικά, χρησιμοποιώντας τις ιστορικές ενδείξεις, ο Αγγέλου χειρίζεται το μύθο συνδυάζοντας τη λογική αναίρεση με την ιστορία της κατασκευής του μύθου. Αποδομώντας τον. Με την έννοια αυτή, το συμπέρασμα που μπορούμε εμείς να αναχθούμε είναι το εξής: Ανάμεσα στη λογική αναίρεση και στη διάκριση αλήθειας-πλάνης αφενός, και αφετέρου στην αποδομητική μέθοδο που χρησιμοποιεί την ιστορία της κατασκευής στην οποία εξαφανίζεται η διάκριση αλήθειας-πλάνης, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει διάζευξη. Ο συνδυασμός βέβαια έχει ρίσκο και χρειάζεται δεξιοτεχνία. Πρόκειται για συνδυασμό προσεγγίσεων, έστω και αν έχουν αλληλοαποκλειόμενα στοιχεία. Αλλά στην ιστοριογρα-

φία η συμπληρωματική χρησιμοποίηση ασύμβατων μεταξύ τους προσεγγίσεων δεν χρεώνεται στα μειονεκτήματα, αλλά στα πλεονεκτήματα. Το κείμενο του Αγγέλου αποικτά την παραδειγματική σημασία αυτού του συνδυασμού η οποία εκφράζει άλλωστε και ένα γενικότερο αίτημα στις ιστορικές σπουδές τη στιγμή αυτή.

Παράλληλα, ο χειρισμός του προβλήματος του μύθου του κρυφού σχολείου από τον Αγγέλου, γίνεται μια μελέτη των μηχανισμών δημιουργίας της ιστορικής κουλτούρας στην Ελλάδα, μια κριτική αντιμετώπισή της. Η ισχύς όμως της μυθοποιούσας ιστορίας στην ευρύτερη ιστορική κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας, λειτουργεί αποθαρρυντικά ως προς την υιοθέτηση προσεγγίσεων που χαρακτηρίζονται από ιστορικό σχετικισμό.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

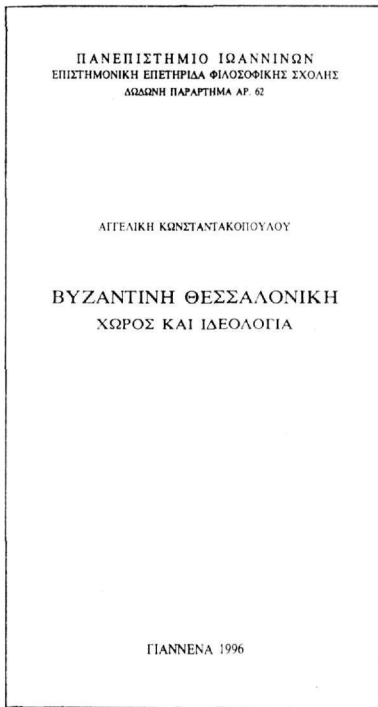
Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Δωδώνη*, παρ. αρ. 62, Γιάννενα 1996, σ. 276

Το βιβλίο αν και έχει μια διετή παρουσία στη βιβλιογραφία, εντούτοις δεν έγινε ευρέως γνωστό. Επέλεξα να το παρουσιάσω στον *Μνήμονα*, όχι μόνον γιατί είναι ένα σημαντικό κατά την γνώμη μου βιβλίο, αλλά και γιατί η προβληματική του για την βυζαντινή πόλη είναι χρήσιμη στην συζήτηση, που ούτως ή άλλως είναι ανοιχτή μεταξύ των ιστορικών της νεότερης εποχής, για την κατανόηση του αστικού φαινομένου στις ιστορικές του διαστάσεις.

Ο τίτλος του βιβλίου δηλώνει ισαφώς το αντικείμενό του, ενώ ο υπότιτλος αφήνει να διαφανούν η ιστοριογραφική οπτική και τα αιτούμενα της συγγραφής. Εκείνο που ενδιαφέρει την Α.Κ. είναι να ανιχνεύσει και να ερμηνεύσει την εικόνα που είχαν οι Θεσσαλονικείς για την πόλη τους κατά την βυζαντινή εποχή. Απώτερος στόχος της είναι να εξετάσει τις σχέσεις των βυζαντι-

νών με το φυσικό και το οργανωμένο τοπίο της πόλης. Οι σχέσεις αυτές, όπως σε κάθε εποχή, ήταν ιστορικά προσδιορισμένες. Το τί έβλεπαν γύρω τους οι βυζαντινοί (λόγιοι), το πώς το προσελάμβαναν και το πώς το περιέγραφαν δεν ήταν ομοιόμορφο σε όλη την διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας. Προφανώς δεν ήταν μόνον το τοπίο που άλλαζε, ήταν και το βλέμμα των ανθρώπων που διαφοροποιείτο ανάλογα προς τις γενικότερες κοινωνικές ανακατατάξεις. Η θέση αυτή αποτελεί αφετηρία της μελέτης που επιχειρείται και την καθιστά μια στέρεη ιστορική προσέγγιση. Με αυτήν άλλωστε την αφετηρία η συγγραφέας διακρίνει συλλογικές στάσεις και αντιλήψεις για την πόλη, κινούμενη σε πολλά συγχρόνως επίπεδα ανάλυσης· αναζητεί δηλαδή τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις, τις αισθητικές ανάγκες και σφαλώς τις κοι-

νωνικές σχέσεις που διαμορφώνουν την εικόνα της Θεσσαλονίκης κατά εποχές. Από την άλλη πλευρά, η ιστορία της πόλης έχει αναγνωριστεί ως ένα ζήτημα κρίσιμο για την κατανόηση της φυσιογνωμίας του Βυζαντίου. Ο τρόπος επομένως με τον οποίο οι Βυζαντινοί, οι Θεσσαλονικείς εν προκειμένω, συνδέονταν με την πόλη τους, είχε να κάνει με τον εκάστοτε ρόλο της στον διοικητικό μηχανισμό και το οικονομικό σύστημα της αυτοκρατορίας· ταυτό-

χρονα όμως, αναλυόμενος μαρτυρεί για τον ρόλο αυτόν.

Οι αναπαραστάσεις της Θεσσαλονίκης, οι κειμενικές «ανατυπώσεις» της, είναι λοιπόν το θέμα του βιβλίου. Για τον σκοπό αυτόν, η συγγραφέας επιλέγει και αναλύει ορισμένα κείμενα, στα οποία γίνεται λόγος για την Θεσσαλονίκη: τις δύο συλλογές με τα «Θαύματα του Αγίου Δημητρίου», το κείμενο του Ιωάννη Καμηγιάτη «Εις την άλωση της Θεσσαλονίκης» και το κείμενο του Νικηφόρου Χούμνου «Θεσ-

σαλονικεύσι Συμβουλευτικός περί δικαιοσύνης». Τα κείμενα αυτά γραμμένα είτε από Θεσσαλονικείς είτε από λογίους που έζησαν στην δεύτερη μετά την Κωνσταντινούπολη μεγάλη πόλη της αυτοκρατορίας, παρά την χρονική απόσταση που τα χωρίζει και τον διαφορετικό χαρακτήρα τους έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι η πόλη, η Θεσσαλονίκη, αποτελεί έναν άξονα γύρω από τον οποίο έχουν συναχθεί. Η επιλογή των κειμένων καθορίζει και το χρονικό εύρος της μελέτης, από τον 7ο ως τον 15ο αιώνα. Για την ακρίβεια όμως νομίζω ότι η συγγραφέας εστιάζει το ενδιαφέρον της στην ύστερη κυρίως εποχή και κινείται προς τα πίσω για να εντοπίσει ενδεχόμενες τομές.

Πράγματι, η τομή φαίνεται ότι συντελείται περί τον 12ο αιώνα και γίνεται σαφής, επειδή αναλύεται δια μακρών η εικόνα που αποδεδμεύουν για την Θεσσαλονίκη τα «Θαύματα». Το περιεχόμενο των κειμένων, που χρονολογούνται στον 7ο αιώνα, υποδεικνύει το φιλοσοφικό-θεολογικό υπόβαθρο των συγγραφέων και προσδιορίζει εν πολλοίς την ματιά τους στην πόλη. Είναι ενδιαφέρον ότι η ματιά αυτή, ο «οφθαλμός της διανοίας» που στρέφεται μόνον στα νοητά, είναι κυρίαρχη ως προς την πρόσληψη του κόσμου κατά την μέση εποχή. Έτσι, η Θεσσαλονίκη αποτυπώνεται στα κείμενα ως ένας ιδεατός και ουρανομήμητος χώρος που παραμένει ουδέτερος και αταξινόμητος. Ό,τι την χαρακτηρίζει και την διαφοροποιεί είναι η παρουσία και η θαυματουργική δραστηριότητα του πολιούχου της, του αγίου Δημητρίου. Στα «Θαύματα» η πόλη ταυτίζεται με τον πολιούχο της και προσλαμβάνεται δι' αυτού. Έχει βεβαίως προηγηθεί η καθιέρωση του αγίου Δημητρίου ως πολιούχου, σε μια στιγμή κατά την οποία ο επίσκοπος ως φορέας της εκκλησιαστικής εξουσίας γίνεται εξ ίσου ισχυρός, αν όχι και ανταγωνιστικός προς τους φορείς της κοσμικής εξουσίας μέσα στην πόλη.

Προϊόντος του χρόνου και πάντως μετά τον 12ο αι., ο άγιος Δημήτριος δεν παίζει

πια τον ίδιο πρωταρχικό και διαμεσολαβητικό ρόλο. Χωρίς να εξαφανίζονται τελείως τα κείμενα που περιγράφουν με υπερβατικό τρόπο την πόλη, απαντούν κείμενα που θίγουν όλο και πιο συχνά ποικίλες πτυχές της αστικής ζωής και διάφορες όψεις του αστικού τοπίου. Η πόλη αποκτά σταδιακά αυθύπαρκτη οντότητα, την οποία παρατηρούν, περιγράφουν, αγαπούν και νοσταλγούν οι κάτοικοί της. Καταγράφεται έτσι ο «πόθος» ή ο «έρως» για την πόλη, στάση άγνωστη στην αμέσως προηγούμενη περίοδο, ενώ προς το τέλος πια των βυζαντινών χρόνων γίνεται προσπάθεια να αποτυπωθεί στα κείμενα η πόλη «ὡς ἐν κατόπτρῳ». Την ύστερη, άλλωστε, εποχή αναβιώνει και το αρχαίο ρητορικό είδος των «εκφράσεων», των περιγραφών δηλαδή διαφόρων πόλεων, τις οποίες οι βυζαντινοί συγγραφείς προσαρμόζουν στην υφιστάμενη πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα.

Η αλλαγή στην αναπαράσταση της πόλης συνυφάνεται κατά την συγγραφέα με τις αλλαγές στην κοσμοθεωρία και τις αισθητικές επιλογές των βυζαντινών. Είναι ενδεικτικό ότι στα κείμενα αυτά απαντά συχνά ο όρος «σωματικός οφθαλμός» και «φιλόκαλος οφθαλμός», που οι λόγιοι, ή ακριβέστερα ορισμένοι από αυτούς, στρέφουν προς τον περιβάλλοντα χώρο. Παράλληλα, καθώς η πόλη κατά την ύστερη εποχή γίνεται όλο και πιο συχνά πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων και ιδεολογικών αντιπαράθεσεων, οξύνεται το βλέμμα και το ενδιαφέρον των κατοίκων της.

Δύο, νομίζω, είναι οι προτάσεις της συγγραφέως που με αφορμή τις αναπαράστασεις της πόλης γονιμοποιούν την σκέψη μας και μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλεία για την ανάλυση της βυζαντινής κοινωνίας. Η πρώτη αφορά τον «πατριωτισμό της πόλης» που με διαφορετικό περιεχόμενο διαπερνά όλα τα κείμενα. Αυτός ο πατριωτισμός συνυπάρχει με την χριστιανική

κοσμοαντίληψη και αποτελεί, κατά την Α.Κ., «μακρινή ανάμνηση της ρωμαϊκής “ελευθέρας πόλης” που είχε επιβιώσει παρά τις μεγάλες αλλαγές». Η δεύτερη πρόταση αφορά αυτό που η συγγραφέας αποκαλεί πνευματικό δυϊσμό, την συνύπαρξη δηλαδή δύο διαφορετικών τρόπων σκέψης στο Βυζάντιο ιδίως μετά τον 12ο αιώνα. Ο «οφθαλμός της διανοίας» ως τρόπος προσέγγισης του κόσμου και του χώρου συνυπάρχει με τον «σωματικό οφθαλμό». Με άλλα λόγια, συγχρόνως με τους λογίους που εμφορούνται από (νεωτερικές) αντιλήψεις για την πόλη —επηρεασμένες από την κυφορούμενη Αναγέννηση—, γράφουν και οι ησυχαστές λόγιοι, των οποίων οι απόψεις τελικώς επικρατούν. Η ησυχαστική αντίληψη διαιώνισε ως κυρίαρχη την φαντασιακή εικόνα της Θεσσαλονίκης-πόλης του αγίου Δημητρίου, που επιβιώνει ως τις ημέρες μας σε λογοτεχνικά κυρίως κείμενα, παραλλαγμένη προφανώς, αλλά διατηρώντας τις βυζαντινές αναφορές της. Το ενδιαφέρον των προτάσεων αυτών έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι εντοπίζουν πολιτισμικά στοιχεία που μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες παραμένουν ισχυρά, καθώς άλλα εξασθενούν μέσα στον χρόνο. Πρόκειται για προτάσεις που με ιστορικούς όρους επανεξετάζουν ουσιαστικά την περίφημη συνέχεια ανάμεσα στην αρχαία, βυζαντινή και νεώτερη ιστορία και συγχρόνως υποδεικνύουν την ανάγκη για μια περιοδολόγηση με διαφορετικά κριτήρια στο εσωτερικό της βυζαντινής ιστορίας.

Ίσως απλούστευσα υπερβολικά τις θέσεις αυτής της πυκνογραμμένης μελέτης και σίγουρα παρέλειψα τις αποχρώσεις που διακρίνει η συγγραφέας μέσα στα κείμενα που μελετά. Νομίζω, ωστόσο, ότι από τα προηγούμενα έγινε φανερό η ιστοριογραφική άποψη της Α.Κ. και ως προς την προσέγγιση της πόλης καθεαυτήν και ως προς την προσέγγιση του Βυζαντίου γενικότερα.

ΑΝΤΩΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ